

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Interneringskamp Boven-Digoel 1926-1943

Peeperkorn- Van Donselaar, L.A.

Citation

Peeperkorn- Van Donselaar, L. A. (1986). Interneringskamp Boven-Digoel 1926-1943. *Leidschrift : Indonesia 1900-1958*, 2(May), 33-69. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72820>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72820>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Interneringskamp Boven-Digoel, 1926-1943

"Wie te veel wil, te snel wil, of de nieuwigheden te mooi wil, wil niets". Dit citaat van professor mr. C. van Vollenhoven werd nog in augustus 1941 in de Volksraad aangehaald door de woordvoerder van het Nederlandsch-Indische bestuur.¹ Het is tekenend voor het beleid van het gouvernement ten aanzien van het Indonesische nationalisme. De periode waarin het interneringskamp Boven-Digoel bestond (1926-1943), is heel complex door de vele partijen en groeperingen die betrokken waren bij de ontwikkelingen. Een der partijen, het 'moederland' in Europa, beleefde een ernstige economische crisis waardoor het belang van het bezit van de kolonie Nederlandsch-Indië waarschijnlijk overschat werd. Men kende vele maatschappelijke problemen, maar niet dat van de raciale tegenstellingen. Mede daardoor kon men het ontwakend zelfbewustzijn van de Indonesiër moeilijk bevatten en op waarde schatten. Dit gold echter ook voor de Nederlanders die in Nederlandsch-Indië woonden. Er waren daar tussen de verschillende groepen belangrijke tegenstellingen. Tussen overheerser en overheerste, tussen bruin en blank. Daarbij moet niet uit het oog verloren worden dat de verhoudingen getalsmatig zeer ongelijk verdeeld waren. De blanke minderheid bezat de politieke, economische en sociale macht en wilde dat zo graag houden. De argumenten om de bestaande situatie intact te houden waren daarbij niet alleen van materiële en rationele, maar ook van religieuze en emotionele aard.

In Nederlands-Indië kunnen wij binnen de Nederlandse gemeenschap nog eens twee stromingen onderscheiden. De zogenaamde 'die-hards' en de gematigden. De eerste groep onderdrukte met harde hand elke neiging tot zelfontplooiing onder de Indonesiërs; de tweede was bereid de nationalistten meer ruimte te geven en maakte daarbij minder gebruik van machtsmiddelen. De Nederlanders in Nederlandsch-Indië en in Nederland deelden de grote vrees voor en afkeer van het communisme, zoals dat sinds de revolutie in 1917 vanuit Moskou gepredikt werd.

Sedert het prille begin van het nationalisme werd het bestuursbeleid beïnvloed door twee zaken. Enerzijds wilde men de 'inlander', de grootste groep in het geheel, helpen bij zijn verdere geestelijke ontwikkeling, anderzijds mocht dit niet ten koste gaan van de positie van de koloniale macht-

hebber. Maar juist uit het eerste volgde het tweede. In de hoop de zaak in de hand te houden, koos men daarom voor geleidelijke, langzame ontwikkeling, waarbij het Nederlandse bestuur de rol van 'opvoeder' op zich nam. De Indonésiër was het 'kind' dat pas in een verre toekomst op eigen benen zou mogen staan. Op het moment dat het 'kind' recalcitrant werd en het ontwikkelingstempo wilde versnellen, greep de 'opvoeder' hardhandig in.

Sedert 1920 hadden de communisten in Indonesië zich georganiseerd in de "Partai Komunis Indonesia" (PKI). Men sloot zich aan bij de Derde Internationale van Moskou (Komintern), die de bevrijding der onderdrukte volken in de koloniën van het kapitalisme nastreefde.² Een sociale revolutie lag in het verschiet. In de oren van het Nederlandse gouvernement moest dit wel als dreigende taal klinken. Het antwoord op het toenemende georganiseerde verzet was de uitvaardiging van stakings- en vergaderverboden. Daarnaast werden vakbondsleiders en vooraanstaande PKI-leden gearresteerd en met behulp van de exorbitante rechten verbannen.

Deze 'exorbitante rechten', sinds 1854 opgenomen in de artikelen 35 t/m 36 en 160 lid 3 van de Indische Stattsregeling, gaven de gouverneur-generaal het recht personen die hij gevaarlijk achtte voor de openbare rust en orde, zonder vorm van proces te interneren. Het ging om een politieke, administratieve maatregel, niet om een door de rechter opgelegde straf. Toepassing behoefde niet met redenen te worden omkleed en was voor onbepaalde tijd. Belangrijkste waarborg die excessen en willekeur van de kant van het gouvernement moest voorkomen was de pers, die in zulke gevallen door mobilisatie van de publieke opinie corrigerend zou optreden. Nog in 1919 en 1925 sprak het Nederlandse parlement zich uit vóór handhaving van de exorbitante rechten in Nederlands-Indië.³ In Nederland zelf zou een dergelijke maatregel ondenkbaar zijn, maar voor een kolonie achtte men instandhouding noodzakelijk en verantwoord. Numeriek sterk in de minderheid wilden de Nederlanders zich verzekerd weten van ruime bevoegdheden.

Degenen die door de interneringsmaatregel getroffen werden kregen eerst nog toestemming zich in het buitenland te vestigen. Maar dit bleek al spoedig een vergissing te zijn. Door de moderne communicatiemiddelen bleef het contact tussen de verbannen leiders en hun volgelingen in Nederlandsch-Indië bestaan. In regeringskringen overwog men daarom een speciale verblijfplaats in te richten voor te interneren revolutionaire elementen. In 1925 introduceerde J.J.Schrieke, regeringsgemachtigde voor algemene zaken, deze gedachte bij gouverneur-generaal D.Fock. Hij stelde voor

"...een niet bewoond (dan wel te ontruimen), niet ongezond, niet

te groot, in diepe zee gelegen, gemakkelijk te bewaken eiland, ruimte biedend voor + 100 gezinnen, zonder postkantoor, waar aan iedere geïnterneerde een huisje en een stuk grond ter permanente bewoning kan worden afgestaan" ,

in te richten.⁴ Tijdens een bestuursconferentie in maart 1926 van Fock met de hoofden van gewestelijk bestuur in de gewesten buiten Java en Madoera, kreeg het plan van Schrieke opnieuw aandacht.

Het waren echter de op instigatie van de communisten ontketende onlusten op Java in november van hetzelfde jaar die tenslotte leidden tot het definitieve besluit een massa-interneringskamp op te richten. In hoog tempo volgde een reeks van maatregelen die moesten leiden tot de complete vernietiging van de PKI. Van de circa 13.000 arrestanten werd ongeveer de helft vrijgelaten, vier werden ter dood veroordeeld en meer dan 4.500 anderen werden tot gevangenisstraffen veroordeeld.⁵ In overleg met de raad van Nederlands-Indië besloot gouverneur-generaal Jhr.Mr.A.C.D. de Graeff, dat de communisten van wie niet bewezen kon worden dat zij direct bij de rellen betrokken waren geweest, op grote schaal te interneren. Zij werden er van verdacht een gevaar te zijn voor de bestaande orde, maar kwamen niet in aanmerking voor strafvervolgning.⁶ De afschrikwekkende werking die van een dergelijke toepassing van de exorbitante rechten zou uitgaan moest groot zijn.⁷

De massa-internering in Boven-Digoel leidde tot een omslag in de tactiek van de nationalistische beweging. In 1927 werd onder leiding van ir.Soekarno de "Perserikatan Nasional Indonesia" (PNI) opgericht. Deze non-coöperatieve, maar geweldloze massabeweging werd echter ook al vrij spoedig monddood gemaakt. Het Nederlands-Indische bestuur maakte daarbij veelvuldig gebruik van de exorbitante rechten. Onder de Nederlanders zat de schrik er zo in dat de strenge houding van het bestuur niet alleen vrij algemeen werd goedgekeurd, maar zelfs aangemoedigd. Conservatieve Europese groeperingen zoals de in 1929 opgerichte "Vaderlandsche Club", konden op grote sympathie rekenen. In het streven naar zelfstandigheid bleven zo tenslotte alleen de gematigde, coöperatieve Indonesische nationalistenvan over, die onder andere zitting hadden in de Volksraad. Zij zouden tot het begin van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in 1941, vruchteloos streven naar een groter aandeel in de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van de eigen natie.⁸

Tot op heden zijn er geen officiële publicaties over Digoel verschenen. Dat inmiddels de tijd rijp is hier verandering in te brengen, valt af te leiden uit de controverse tussen C.Fasseur en R.Kousbroek in het NRC-Handelsblad van 22 maart 1985. Op hun verschil van mening, over de mate waarin Boven-

Digoel vergelijkbaar is met de Japanse interneringskampen in de Tweede Wereldoorlog en of de rol van de Nederlanders in deze vergelijkbaar is met die van de Japanners, wil ik hier niet ingaan. Een waarde-oordeel over het kamp en de rol van de Nederlanders geef ik niet; getracht is feiten in een historisch perspectief te plaatsen.

Ik schets daarom eerst een beeld van het leven van de bewoners van de kampen Tanah Merah en Tanah Tinggi, samen meestal kortweg Boven-Digoel genoemd. De officiële reacties in de bestuurscentra in Nederlands-Indië en in Nederland vormen vervolgens een onmisbaar onderdeel om een compleet overzicht te krijgen. In de vaak heftige discussies over Boven-Digoel stonden een drietal zaken centraal. Ten eerste de toepassing van de exorbitante rechten. Ten tweede de gevolgde vereenvoudigde interneringsprocedure, die zoals spoedig zou blijken, vele onschuldigen getroffen had. Ten derde de keuze van de plaats. Deze stond als ongezond en onvruchtbaar bekend. In samenhang hiermee ontstond er beroering over de gezondheidstoestand en de leefomstandigheden van de bannelingen.

Het beleid werd gemaakt onder leiding van de Gouverneur-Generaal in Batavia en kritisch gevolgd door de Volksraad. In Den Haag volgden parlement en regering de ontwikkelingen letterlijk en figuurlijk op een afstand. Kritiek kwam vooral van de linkse partijen in de volksvertegenwoordiging en vond weinig gehoor bij de minister van koloniën. Deze laatste trad voornamelijk op als intermediair tussen parlement en gouverneur-generaal. De enkele maal dat de minister aandrang op een beleidswijziging had dit nauwelijks effect. Het laatste hoofdstuk geeft een indruk van de uiteindelijke ontruiming van Boven-Digoel.

Tenslotte wil ik allen danken die mij op de een of andere wijze hebben geholpen bij de totstandkoming van dit artikel. Twee geleerde heren wil ik met name noemen en danken voor hun stimulerende invloed, professor dr. mr. C. Fasseur en Rudy Kousbroek.

De totstandkoming van de massa-internerings

Voorheen waren de motiveringen bij toepassing van de exorbitante rechten uitvoerig geweest. Na de beslissing van de gouverneur-generaal Jhr. mr. A.C. D. de Graeff (1926-1931), honderden mensen naar Boven-Digoel te sturen, besloot men zich te beperken tot een achttal punten. De essentie was dat de te

interneren persoon lid was van de PKI, een partij die de omverwerping van het bestaand gezag in het vaandel geschreven had. Dergelijke mensen zouden hun vrijheid blijven misbruiken en waren daarom gevaarlijk voor de openbare rust en orde.⁹

Al op 23 november 1926, 10 dagen na het uitbreken van de onlusten op Java, liet de landvoogd aan de hoofden van het gewestelijk bestuur weten hoe te handelen alvorens over te gaan tot internering. Eerst moesten de betrokkenen verhoord worden, waarbij de volgende vragen gesteld moesten worden:

- naam, leeftijd, geboorteplaats, woonplaats, opleiding en levensloop
- was men bekend met het voornaamste doel van de PKI, het omverwerpen van de gevestigde orde en tevens dat de PKI onwettige organisaties oprichtte en/of erkende men in deze oprichting de hand gehad te hebben
- erkende men dat het oogmerk was het aantrekken van misdadige elementen voor het plegen van misdaden
- was men lid geweest van de PKI of één der onwettige organisaties, inclusief deelname aan acties die gevaar opleverden voor rust en orde
- tot slot werd er gelegenheid gegeven "...mondeling of schriftelijk iets ter verdediging aan te voeren"¹⁰

Door deze vereenvoudiging van de interneringsprocedure werd het beleid van de Nederlands-Indische regering onduidelijk. Enerzijds zei men zich bij de internering tot de voornaamste leiders op grote schaal van de communistische beweging te willen beperken, terwijl er anderzijds gesproken werd van toepassing van de interneringsregel op de hoofdleiders alleen. Deze ambivalente houding van het gouvernement én het vereenvoudigen van de interneringsprocedure zouden aanleiding zijn tot onzekerheid en tot het hanteren van onderling afwijkende normen bij de interneringsbesluiten, genomen door het lagere bestuurskader en hoofden van gewestelijk bestuur.

Op 10 december 1926¹¹ werd bij gouvernementsbesluit de onderafdeling Boven-Digoel op Nieuw-Guinea ingesteld als nieuw bestuursgebied. Een massale deportatiekolonie binnen het Koninkrijk der Nederlanden was een feit. Sedert het begin van deze eeuw waren er exploratietochten georganiseerd om het uitgestrekte Nieuw Guinea geheel in kaart te brengen. Af en toe werden er patrouilles uitgestuurd in verband met de vele sneltochten door Papoea's. Een dergelijke patrouille, waarbij ook een officier van gezondheid aanwezig was, had juist in 1926 een gunstig rapport geschreven over Tanah Merah, aan de rivier de Boven-Digoel. Omdat de plaats ook nog afgelegen en dun bevolkt was en de streek onherbergzaam en niet ongevaarlijk,

meende het bestuur dat Tanah Merah heel geschikt was voor de geïnterneerden.

Alvorens in hun nieuwe woonplaats te arriveren, moesten de bannelingen een lange zeereis maken. De organisatie hiervan lag in handen van de gouverneur van West-Java. Na meestal geruime tijd in voorarrest gezeten te hebben, werden zij in groepen verscheept naar Tanah Merah.

1 Februari 1927 vond het eerste transport plaats van 45 geïnterneerden, die vergezeld werden van 43 gezinsleden¹². Het transport stond onder leiding van militairen. Tijdens de reis werden verscheidene havens, zoals Tandjong-Priok, Soerabaja en Makassar aangedaan, waar nieuwe geïnterneerden werden opgehaald. In die gevallen werd overnacht in gevangnissen. Omdat hele gezinnen de reis meemaakten, was het transport naar de verschillende pleisterplaatsen langs de route een opvallend en rumoerig schouwspel. In vrachtwagens voorzien van militaire escortes, werden de bannelingen van en naar het schip gebracht. Onder het zingen van de "Internationale" en andere strijdlieden hielden zij zich groot. Dit riep irritatie op bij de militairen, maar de in groten getale uitgelopen Indonesiërs wuifden de vertrekkende Digoelisten op bijna feestelijke wijze uit.

Aan boord werden de gezinnen van de geïnterneerden gescheiden. Tijdens de transporten in de eerste jaren kwam het voor dat geïnterneerden aan elkaar vastgeketend werden door middel van kettingen. Het onvrijwillige karakter van de reis moet voor de militairen het onderscheid tussen gestaften en bannelingen bemoeilijkt hebben. In later jaren toen er niet meer massaal geïnterneerd werd, kon de reis in een meer ontspannen sfeer plaatsvinden^{12a}.

Na drie dagen kalivaart hoorden wij, dat wij het einddoel het ballingsoord Tanah Merah - naderden. ...Heel in de verte doemde in het oerwoud een houten steiger op. Naderbij gekomen zagen wij enkele daken van woningen en meer bovenstrooms gelegen: de zinken daken van ons kamp. Het was een lugubere aanblik: zó afgelegen, zó eenzaam, zó stil¹³.

Dit was de eerste indruk van bagnard nr. 925, I.F.M. Salim, toen hij medio 1928 na een wekenlange reis in Digoel aankwam.

Het kamp lag hemelsbreed 270 km ten noorden van Merauke. Via de rivier bedroeg de afstand maar liefst 465 km. De kuststrook werd beheerst door moerassen. Het droge heuvelland begon pas een stuk verder stroomopwaarts, in de richting van het centrale hooggebergte. Op de linkeroever

van de Digoel waren hier en daar droge terreinstroken te vinden. Op zo'n stuk moest Tanah Merah (hetgeen rode aarde betekent) verrijzen. Het gebied, zo'n 10.000 hectare, werd doorsneden door vele beekjes, die geen van allen bevaarbaar waren¹⁴.

In januari 1927 werd onder leiding van kapitein L.Th. Becking met grote spoed begonnen aan de bouw van het interneringskamp. Met behulp van 'kettingberen', dit waren Indonesische dwangarbeiders, werd door de militairen begonnen met het kappen van het oerbos op de plaats waar het kamp moest verrijzen¹⁵.

Het ballingsoord moest zoveel mogelijk op een normale nederzetting lijken, een nieuw te koloniseren gebied dat in de toekomst economisch geheel zelfstandig moest kunnen functioneren. Zo werden twee vliegen in één klap geslagen. Kolonisatie van een ongerept stukje Nederlands-Indië door politiek gevaarlijk geachte personen, waarbij door de geïsoleerde ligging van het kamp kostbare en uitgebreide bewaking overbodig was¹⁶.

Het terrein werd niet voorzien van een omheining. In de rivier vormden de krokodillen een groot gevaar voor de onwetende bader of visser. Buiten het kamp vormden het ondoordringbare groen en de dierenwereld een reële bedreiging. De vijandig gezinde Papoea-volken, zoals de Mappi's, waren niet ontvankelijk voor communistische propaganda. Liever voerden zij onder de geïnterneerden sneltochten uit.

Het klimaat was tropisch, maar zonder de droge en natte moesson, zoals de meeste geïnterneerden die gewend waren. De regen viel vrijwel het gehele jaar in grote hoeveelheden. De temperatuur was overdag hoog, evenals de luchtvochtigheidsgraad¹⁷. De nachten waren koel. Al met al een zeer afmatende weersgesteldheid.

Men had ook voor Boven Digoel gekozen vanwege de optimistische verwachtingen ten aanzien van de landbouwproductie. Behalve dat de kolonisten (lees: geïnterneerden) in de eigen behoeften moesten kunnen voorzien, werd sawahbouw en de verbouw van cultuurproducten voor de wereldmarkt tot de mogelijkheden gerekend. Men dacht hierbij aan rubber, tabak, cacao en oliepalm¹⁸.

De ervaring zou leren, dat het gouvernement zich op twee punten vergist had. De zogenaamde kolonisten voelden geen enkele behoefte Tanah Merah tot een commercieel en economisch succes te maken. Zij vreesden dat: "Indien hier een behoorlijke landbouwkolonisatie tot stand kwam, ... dat dit den bestaansduur dier kolonie zou verlengen, dus den duur hunner verbanning"¹⁹. Daarbij kwam, dat van de ruim 500 geïnterneerden in oktober 1927 er slechts

26 ervaring met landontginning hadden. De overigen hadden nooit eerder zwaar lichamelijk werk verricht²⁰.

Een andere misrekening was de verwachte vruchtbaarheid van de grond. Deze viel van meet af aan tegen. Al begin 1927 werd dit, na een nadere exploratie, toegegeven door een opperhoutvester²¹. Ook lag het gebied veel te ver verwijderd van eventuele afzetgebieden om concurrerend te kunnen werken. De economische wereldcrisis in de jaren dertig vormde tenslotte een definitief beletsel voor verdere commerciële ontwikkeling van Tanah Merah als landbouwkolonie.

Zoals eerder gezegd, werden bestuur en bewaking in het begin in handen van een militair gezaghebber gelegd. Kapitein Becking had vier brigades infanterie en medisch-, genie- en administratief personeel tot zijn beschikking om de komst van de eerste groepen geïnterneerden voor te bereiden. Het gebied werd in drie aparte terreinen verdeeld; het eerste voor het bestuur, het tweede voor de militairen, het laatste voor de geïnterneerden.

Het standpunt van de Nederlands-Indische regering was dat

Zodra de betrokkene de hem aangewezen verblijfplaats heeft bereikt, is hij in geen ander opzicht in zijn vrijheid beperkt dan ten aanzien van de keuze van zijn woonplaats; ter plaatse geniet hij ...volkomen dezelfde rechten welke de wet aan andere ingezetenen waarborgt... ²²

Er mocht dus geen sprake zijn van dwangmaatregelen, zoals vrijheidsberoving of dwangarbeid. De realiteit bleek echter anders. Nieuwkomers werden gefouilleerd, er werd ochtendappèl gehouden en arbeidsplicht ingesteld²³.

Gezien de bijzondere omstandigheden in dit afgelegen gedeelte van Nederlands-Indië waren militairen en geïnterneerden min of meer tot elkaar veroordeeld. Het weigeren mee te werken aan de bouw van een eigen onderkomen kon kwaad bloed zetten onder de militairen. In de praktijk bleken uiteindelijk de meeste geïnterneerden bereid mee te helpen bij de aanleg en bouw van Tanah Merah. Wat kon men anders doen in deze woestijn dan meewerken aan het zo snel mogelijk acceptabel maken van de plaats? Een verkapte dwangmaatregel van regeringszijde was het dreigen met vermindering van onderstand bij voortdurende werkweigering²⁴. Een klein aantal geïnterneerden bleef desondanks weigeren voor het gouvernement te werken.

Met ingang van 1 november 1927 werd een civiel bestuur ingesteld omdat de militaire leiding als een stremmende factor werd ervaren bij de verdere ontwikkeling van Tanah Merah²⁵. In 1934 werd opnieuw het militair gezag

ingevoerd, dit naal uit bezuinigingsoverwegingen.

Na het uitbreken van de oorlog met Japan werd door veldpolitie-agenten de taak van de militairen overgenomen, nadat deze waren teruggeroepen naar Ambon²⁶.

Volgens de "Mededelingen der regering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang (mei 1928)"

*moesten vooral de intellectuele leiders van de verzetsbeweging, die niet via de strafrechter veroordeeld konden worden, met behulp van de exorbitante maatregel onschadelijk gemaakt worden... in het belang van de openbare orde en rust (werd) besloten de voornaamste leiders op groote schaal te interneren ...*²⁷

Van belang is te zien wie uiteindelijk door de interneringsmaatregel getroffen werden. Uit welke delen van de archipel kwamen de geïnterneerden, wat was hun beroep en hoe was de leeftijdsopbouw. Ook zal ik enige aandacht besteden aan de bevolkingssamenstelling. Hoeveel mannen, vrouwen en kinderen bevonden zich in een interneringskamp?^{27a} (Zie bijlage)

De geïnterneerden

1 April 1928 waren er 823 personen geïnterneerd, van wie er 692 (84%) afkomstig waren van Java en Madoera. De helft hiervan kwam uit West-Java en Semarang. (respectievelijk 29% en 21%) Van hen waren 383 personen, dat is 47%, werkzaam geweest als 'beambten' en slechts 79 (10%) als landbouwer. De rest had iets anders gedaan²⁸. Zij hadden een winkeltje gedreven of waren (hulp)onderwijzer.

Een indruk van leeftijdsopbouw en opleidingsniveau in deze eerste periode krijgen wij uit een artikel van W.M.F. Mansvelt dat in 1928 in "Koloniale Studiën" verscheen²⁹. Mansvelt baseerde zijn onderzoek echter uitsluitend op de processen-verbaal van verhoor die de aanstaande geïnterneerden moesten ondergaan alvorens officieel verbannen te worden. Het is daarom zaak de resultaten met de nodige omzichtigheid te hanteren, want uit het boek van de al eerder aangehaalde I.F.M. Salim kunnen wij afleiden dat er van een redelijk verhoor meestal geen sprake was.

*In mijn geval bestond dit hele 'verhoor' alleen uit een scheldkanonnade van een Hollandse bestuursambtenaar, wat met de meesten van ons het geval was. Verder werd de massa van ons... in het geheel niet verhoord!*³⁰

Mansvelt, die het had over 1000 'communistenleiders', stelde vast dat de gemiddelde leeftijd van de geïnterneerden even boven de 30 jaar lag. Dit

verbaasde hem omdat algemeen werd aangenomen dat de aanhang van de communisten uit zéér jeugdige, want onbezonnen personen bestond.

64% van de bannelingen had lager onderwijs genoten. In vergelijking tot het landelijk gemiddelde (94%) was het percentage analfabeten in Boven Digoel laag (28,4%). Vakgericht en middelbaar onderwijs had slechts een enkeling doorlopen, terwijl er niemand hoger onderwijs gevolgd had³¹.

Mede onder druk van de publieke opinie ging de regering in 1936 over tot publicatie van officiële gegevens over Boven Digoel. In het Statistisch Jaaroverzicht 1936 werden tabellen over de jaren 1931-1935 opgenomen. Aan de hand hiervan is het mogelijk inzicht te krijgen in leeftijdsopbouw en opleiding van de Digoelisten³².

Bijzonder boeiend is de indeling volgens genoten schoolopleiding en vroeger beroep. In 1936 onderscheidde men 57 beroepen, in 1939, het laatst verschenen Indisch Verslag, zelfs 62 beroepen. Niet alleen godsdienst- en algemeen vormend lager onderwijs werden onderscheiden, maar ook daarbinnen werden respectievelijk Mohammedaans en Christelijk enerzijds en Westers lager onderwijs anderzijds onderscheiden. Het merendeel der ballingen had "Inheemsch lager onderwijs" gevolgd. (1935: 44%;1938: 46%). Daarna volgde de groep met "Westersch laqer onderwijs" (1935: 16%;1938: 14%). In 1935 vormden zij die Mohammedaans onderwijs kregen met 57 personen nog 14% van de geïnterneerden. In 1938 was hun aantal teruggelopen tot 16 (4%). Het aantal personen zonder schoolopleiding nam in de loop der jaren opvallend toe. (1935: 18%;1938: 25%). De twee journalisten met hoger onderwijs in de tabel van 1935 zijn de vooraanstaande nationalist Hatta en Sjahrir. Zij waren de eersten en de laatsten in Boven Digoel die hoger onderwijs gevolgd hadden.

Het is opvallend dat in deze eerste paar jaar het percentage 'beambten' zo hoog was (47%). Het is duidelijk dat dit de groep was waar het Nederlands-Indische gouvernement geen raad mee wist. Op zich niet zo verwonderlijk omdat deze Indonesiërs door hun werkzaamheden meer contact met Nederlanders hadden. Tot op dat moment was de Europeaan gewend geweest aan de 'onderdanige inlander' die sociaal gezien tot een andere wereld behoorde. Maar deze jonge nationalist, want of zij allen communist genoemd mogen worden lijkt mij zeer de vraag, vormden de voorhoede van de nieuwe Westerse Indonesiër. Geboren en getogen in een traditionele koloniale samenleving hadden zij de gelegenheid gekregen zich geestelijk zodanig te ontwikkelen dat zij zich gingen afvragen of de bestaande maatschappelijke verhoudingen wel de enige juiste waren. Zij realiseerden zich dat er aan hun

eigen sociale en intellectuele ontwikkeling net zo min groter waren als aan die van de Europeanen. De Nederlanders op hun beurt gingen zich bedreigd voelen door deze in hun ogen wel heel snelle en onverwachte ontwikkeling. Het beeld dat de gouvernementsarts L.J.A. Schoonheydt in zijn boek *Boven Digoel. Land van communisten en kannibalen* schetst van de typische Digoelist is, denk ik, een goed voorbeeld van de beeldvorming die veel Nederlanders in die tijd van de moderne Indonesiër hadden.

*Dat zijn van die brutale tronies, welke soms onder een groote trekpet tevoorschijn komen en waarvan men de lust tot agitieren letterlijk kan aflezen. Zo nu en dan vervolmaken een wilde haardos, een blauwe bril, een achteloos in den mond gestoken pijp, een exentrieke Europeesche of semi-Europeesche kleeding een wandelstokje en een opzichtig gedragen vulpenhouder het geheel, en aldus ontstaat het prototype van den, door allerlei misvattingen der Westerse cultuur bedorven, modernen "Indonesiër, wien de oorspronkelijke, bij hem passende, rustige Inheemsche sfeer vreemd is geworden en die nu, stuurloos, op allerlei manieren tracht vooral anders te zijn dan hij vroeger was*³³.

Omdat het een relatief kleine groep was, kon men geruime tijd de illusie behouden dat het om een uitwas ging. Doelmatige bestrijding, met behulp van een interneringskamp bijvoorbeeld, zou de grote massa beschermen tegen deze kwalijke ontwikkeling. De communistische leer was een gunstige bijkomstigheid en werd als wapen tegen de Indonesiërs gebruikt om de eigen positie van koloniale overheerser veilig te stellen. Tot deze conclusie komen wij nu, terugblikkend in de tijd. Slechts weinigen zullen op dat moment bewust zo gedacht hebben. Men meende doordrongen te zijn van de verantwoordelijkheid die men had tegenover de 'inlander'. Om de uitbuiting van de 19e eeuw goed te maken werd deze vervangen door paternalisme en bedilzucht.

In hoeverre werkelijk '1000 communistenleiders' naar Digoel gestuurd werden, is aan de hand van het bronnenmateriaal in Nederland moeilijk na te gaan. In de eerste plaats had de PKI nooit meer dan 1100 leden en het is onwaarschijnlijk dat dit allemaal 'leiders' waren. Uit het ooggetuigenverslag van Salim blijkt dat hij van mening was dat 60% van de geïnterneerden communist was en 40% nationalist. Sjahrir meende dat er in Tanah Merah helemaal geen communisten zaten. Alleen in Tanah-Tinggi, het tweede interneringskamp in Boven-Digoel dat hierna nog aan de orde komt, konden

de bewoners naar zijn mening zo genoemd worden³⁴.

Het merendeel van de Indonesiërs die in aanraking kwamen met de leer van Marx, combineerden deze, naar mijn mening, onmiddellijk met hun eigen nationalistische doeleinden. Ik heb de indruk dat het communisme bij velen alleen een middel was om de onafhankelijkheid te bereiken en niet een doel op zichzelf. Zoals zal blijken was er een groep, die onschuldig in Digoel zat als slachtoffer van een slordig interneringsbeleid en niet bij een politieke groepering kan worden ingedeeld. De echte, overtuigde communisten bleven de ideologie van Moskou trouw en kwamen grotendeels in Tanah-Tinggi terecht. Dit was numeriek een kleine groep. De rest was nationalist met meer of minder sympathie voor het communisme. Tijdens hun verblijf in Boven-Digoel zullen waarschijnlijk velen van politieke kleur veranderd zijn. Enerzijds om versneld in aanmerking te komen voor terugzending, anderzijds omdat zij oprecht tot andere gedachten gekomen waren.

Het dagelijks leven

Zoals gezegd kon niemand verplicht worden te werken om in het eigen levensonderhoud te voorzien. En daarbij waren de mogelijkheden om passend werk te vinden beperkt. In de eerste periode stond het veroveren van land op het oerwoud centraal, naast de aanleg van wegen en de bouw van geschikte huizen, barakken en dergelijke. Om in een aanvulling op het eigen levensonderhoud te kunnen voorzien, moest op het land worden gewerkt. Bij de huisjes van de geïnterneerden ontstonden dan ook al spoedig moestuinen. De meeste geïnterneerden besloten, na van de eerste schok bekomen te zijn, de toring naar de nering te zetten. Zij realiseerden zich dat de gedwongen afzondering, in combinatie met ledigheid, zou leiden tot apathie en geestelijke afstomping. In 1929 nam het aantal werkweigeraars drastisch af. In augustus waren het er nog 380, in december was hun aantal teruggelopen tot 301³⁵.

De geïnterneerden werden in 1930 aan de hand van hun arbeidsverrichtingen, in de volgende categorieën ingedeeld:

- werkwilligen, die een maandgeld verdienden. Zij werkten onder meer als telefonist en bij de gezondheidszorg;
- dagloners, eveneens werkwilligen, werkzaam voor het bestuur, maar vooral als landbouwer;
- eigen-werk-zoekenden, die onafhankelijk van het bestuur een beroep uitoefenden, zoals dat van visser, tuinbouwer of toko-houder;
- naturalisten, waren degenen die weigerden elke vorm van arbeid te verrichten. Zij kregen een levensmiddelenrantsoen van het bestuur;

- onverzoenlijken, dit was een groep die verwijderd werd uit Tanah-Merah vanwege hun opruiende gedrag. Zij zijn te vergelijken met de naturalisten, maar extremer in de uitdrukking van hun afkeer van het bestuur;
- invaliden, waren die mensen die niet in staat waren tot werken en daarom van het bestuur een onderstand ontvingen.

Een school voor kinderen van geïnterneerden stond onder leiding van eveneens geïnterneerde onderwijzers, die les gaven in het Nederlands en in het Indonesisch³⁶. Bannelingen gaven eveneens les aan mede-geïnterneerden. Engels was heel populair, maar ook vakken als economie vonden gretig aftrek. Dit laatste werd gegeven door Mohammed Hatta, die immers in Nederland aan de Economische Hogeschool in Rotterdam afgestudeerd was. Zelfstudie was een van de manieren om geestelijke aftakeling te voorkomen³⁷. Daarnaast was er veel tijd en rust om te filosoferen over immateriële zaken, zoals godsdienst.

Huisdieren waren velen tot troost in de eenzaamheid van Boven-Digoel. Naast de huis-tuin-en-keuken beesten, zoals katten, geiten en kippen, had men ook heel bijzondere, zoals koes-koes, slangen, papegaaien en jonge varkentjes³⁸. Net als bij de Papoea's werden deze laatste als troeteldier gebruikt.

Vertrekkende bestuursambtenaren en militairen verkochten op venduties veel van hun persoonlijke bezittingen aan geïnterneerden en andere achterblijvers. Zo'n vendutie werd 's avonds gehouden en was een belangrijke sociale gebeurtenis. De bannelingen, die bij deze gelegenheid het geïnterneerdenterrein mochten verlaten, hadden vrij toegang en kleedden zich op hun paasbest. Even zaten zij als gelijken tussen militairen en bestuursambtenaren en dronken een glaasje³⁹.

Voor buitenstaanders was het onbegrijpelijk dat veld Digoelisten zich sterk verbonden voelden met het Oranjehuis. Zo werd de vijftigste verjaardag van koningin Wilhelmina in 1930 op grootscheepse wijze gevierd. Drie dagen en nachten werd er gefeest. Vijf grote erepoorten, oranjewimpels en stands met opschriften als "Het heil van de Vorstin is het geluk van het volk", illustreerden de sterke band die men met het Nederlandse Koningshuis had⁴⁰. Tijdens zijn bezoek aan Boven-Digoel in datzelfde jaar, werd ook lid van de raad van Nederlandsch-Indië W.P. Hillen geconfronteerd met een staaltje Oranjeliefde. Ditmaal gold het de verjaardag van prinses Juliana. Men had een loflied op de prinses gemaakt en dit werd samen met een oorkonde, aan Hillen aangeboden⁴¹. Het ziekenhuis werd, heel toepasselijk, Wilhelminaziekenhuis genoemd⁴².

Behalve strubbelingen tussen militairen en bannelingen was er vanaf het begin ook onderling grote verdeeldheid. Dit is niet verwonderlijk als wij bedenken dat een groot aantal mensen, met een zeer verschillende culturele achtergrond, opleiding en mentaliteit, gedwongen werd samen te leven op een beperkt en geïsoleerd gebied. Al spoedig vormden zich kongsi's, samengesteld volgens geografische herkomst en politieke overtuiging. In april 1928 besloot het plaatselijk bestuur dat de enige oplossing om de voortdurende onrust in Tanah Merah uit de wereld te helpen, de isolatie van de belangrijkste leiders was. Onder hen bevonden zich voornamelijk hoofdbestuurders van de PKI; Aliarcham en Boedisoejtiro, Sardjono en Dachlan, Najoean en Soenario. Samen werden zij met enige andere geïnterneerden gescheiden van hun lotgenoten⁴³.

Enige kilometers stroomafwaarts, op een plaats Goedan Arang (=kolenloods) genoemd, werden zij geïsoleerd. Al spoedig bleek de ligging wel heel erg ongezond te zijn, temidden van moerassen. Ook bleek nog steeds contact mogelijk met Tanah Merah. Men besloot daarom tot de bouw van een geheel nieuw interneringskamp, 35 km stroomopwaarts van Tanah Merah. Dit kamp werd Tanah Tinggi (=hoge grond) genoemd, vanwege de ligging op een heuvelrug, 30-40 meter boven de rivier de Digoel. Zo bleven de bewoners gespaard voor de regelmatig voorkomende overstromingen. Contact met Tanah Merah was alleen nog mogelijk via de rivier⁴⁴. Tanah Tinggi bleef, net als Tanah Merah, gehandhaafd tot de ontruiming in 1943 en werd bewoond door de meest principiële tegenstanders van het Nederlandse bewind, de onverzoenlijken, zoals ze genoemd werden.

Statistieken over 1928, 1929 en 1939 ontbreken, maar vaststaat dat in 1939 het kamp 70 geïnterneerden telde⁴⁵, en voordien zelfs 125⁴⁶. Na 1938 zijn geen cijfers gepubliceerd.

Het zijn vooral de bewoners van Tanah Tinggi die veel respekt afdwingen. Het kamp was klein en vooral in het begin doelwit van Papoea-aanvallen. Het contact met de buitenwereld bleef beperkt tot de gouvernementsmotorboot 'Urania', die eens per week de rantsoenen levensmiddelen afleverde. Ook het contact met het bestuur was minimaal, evenals met het militaire detachement, dat ter bewaking in Tanah Tinggi was gelegerd. Slechts beledigingen vlogen over en weer⁴⁷. De onderlinge verhoudingen kwamen eveneens regelmatig onder druk te staan als gevolg van de langdurige isolatie. Besloot een inwoner van Tanah Tinggi overplaatsing naar Tanah Merah aan te vragen, omdat hij het leven als paria niet langer volhield, dan diende hij dit zo lang mogelijk geheim te houden voor zijn lotgenoten, omdat hij anders kon rekenen op een

hardhandige schrobbering⁴⁸.

De PKI-voorman die het meest tot de verbeelding spreekt is Aliarcham, die in 1933, 32 jaar oud, aan tuberculose overleed. Uit de bronnen krijgt men de indruk van een stoïcijns, karaktervast mens, die tot het laatst zijn idealen trouw bleef. Nadat hij alle medische hulp geweigerd had, werd zijn laatste verzoek, vervoerd te worden naar Tanah Merah, ingewilligd. Op de boot stierf hij, waarna zijn begrafenis een demonstratie werd van blijvend verzet, al was het dan alleen lijdelijk, tegen het Nederlandse gezag. Hoe zeer deze intellectuele Indonesiërs beïnvloed waren door het Nederlandse socialisme, blijkt wel uit het feit dat de baar met het stoffelijk overschot van Aliarcham werd getooid met een gedicht van Henriëtte Roland Holst⁴⁹.

Avontuurlijk aangelegde geïnterneerden probeerden een einde aan hun verbanning te maken door te ontvluchten. Ook kettingberen ondernamen ontvluchttingspogingen⁵⁰. Maar geen van de ongeveer 60 personen die een weg naar de vrijheid zochten is het daadwerkelijk gelukt deze te vinden. De meeste pogingen werden ondernomen vanuit Tanah Tinggi, het kamp der onverzoenlijken. Van daaruit was het waarschijnlijk eenvoudiger onopgemerkt te verdwijnen, maar het was ook dáár waar de meest wilskrachtige en moedige bannelingen te vinden waren. Soms werden de vluchtelingen 'opgevangen' door Papoea's, die een zogenaamd 'contract' hadden met het Nederlandse bestuur en op grond daarvan de ongelukkigen terugbrachten naar de plaats van herkomst. In andere gevallen werd men door patrouilles opgepikt en teruggebracht. Diverse vluchtelingen moeten zijn verongelukt, of door Papoea's zijn gevangen en gesneld. De enkeling die er tenslotte in slaagde het 'veilige' Australische deel van Nieuw Guinea te bereiken, wachtte een grote desillusie. Door een uitleveringsverdrag verbonden met Nederland, gaf de Australische rechter opdracht ontvluchte geïnterneerden terug te zenden naar Boven-Digoel⁵¹. Dat de drang om te ontvluchten bleef, blijkt wel uit het feit dat zelfs in 1939 nog twee geïnterneerden vanuit Tanah Tinggi een, trouwens mislukte, poging waagden om via het oerwoud de vrijheid te herkrijgen⁵².

De gezondheidstoestand

Onder druk van de gedwongen samenleving op een beperkt gebied temidden van een vijandige natuur, ontwikkelde zich onder andere geïnterneerden vele frustraties, die zich op verschillende manieren manifesteerden. Nog versterkt door een allesoverheersende heimwee, kregen velen last van depressieve klachten, die zelfs konden leiden tot krankzinnigheid. Mensen kregen last van claustrofobie, agressiviteit en haatgevoelens, ook jegens lotgenoten.

Velen verkommerden tot geestelijke en vaak ook lichamelijke wrakken⁵³.

De gezondheidstoestand in Boven-Digoel was in de eerste jaren slecht. Zowel militairen, als geïnterneerden en niet te vergeten de kettingberen, werden getroffen door malaria. Het op grote schaal kappen van het oerbos bevorderde het ontstaan van talloze malariahaarden. Diverse vormen van deze gevreesde tropische ziekte manifesteerden zich, waaronder de vrijwel altijd dodelijke malaria-tropica en zwartwaterkoorts. Een andere belangrijke doodsoorzaak was tuberculose⁵⁴. (Zie ook de bijlage). Naast malaria en tuberculose was beri-beri een veel voorkomende kwaal. De moeilijke omstandigheden waaronder men in het begin moest leven, in een ongezond klimaat, waren de oorzaak van het hoge ziektepercentage. De negatieve publiciteit die hierdoor werd veroorzaakt in de Europese pers, gaf aanleiding tot heftige debatten in de Volksraad in Batavia en de Staten-Generaal in Den Haag.

Uitbarstingen van malaria kwamen geregeld voor, zoals in juni en december 1928. Het ziektepercentage onder militairen en kettingberen bedroeg in maart 1929 maar liefst 85%⁵⁵. Er werd een malariabestrijdingsploeg opgericht en kinineprophylaxe werd ingevoerd. De bestrijdingsploeg bestond uit zeven personen, onder wie zes geïnterneerden. Zij verzorgden het 'fieldwork' als "larvenvangers en blubberaars"⁵⁶. Tevens werkten zij op het laboratorium en verzorgden de verdeling van de kinine⁵⁷. Hierdoor daalde het aantal malariagevallen in januari 1930 tot bijna nul⁵⁸. Een ziekenhuis voor de geïnterneerden was in januari 1929 in gebruik genomen en bood plaats aan 40 zieken⁵⁹. Het beter organiseren van de gezondheidszorg, die steeds onder leiding stond van een arts, heeft er ongetwijfeld toe geleid, dat het ziekte- en sterftepercentage terugliep. Vermindering van het aantal geïnterneerden en verbetering van de levensomstandigheden in het algemeen moeten hierbij als andere belangrijke factoren gezien worden.

Vanaf 1934 werd het kampement geheel vernieuwd en in 1935 werd een pompstation gebouwd, dat de hele watervoorziening goed regelde⁶⁰. Volgens velen betekende deze opknopbeurt een bevestiging dat de "...Regering...het voortbestaan van Tanah Merah, in welken vorm dan ook, in de toekomst gewenst acht"⁶¹. Zo verstreken voor enkele honderden Indonesiërs de jaren waarin zij buiten de politieke en sociale werkelijkheid geplaatst waren.

De officiële reacties in Nederlandsch-Indië

De houding van de Nederlandsch-Indische regering en de Volksraad tot 1930

De beslissing Boven-Digoel te stichten werd genomen door de kersvers benoemde gouverneur-generaal, Jonkheer mr. A.C.D. de Graeff. Hij stond bekend als ethicus en voorstander van een dialoog met de gematigde nationalist. Hij sloot de communisten hierbij uitdrukkelijk uit, zoals blijkt uit de rede waarmee hij 7 september 1926 het bestuur aanvaardde. Het communisme brandmerkte De Graeff bij die gelegenheid als staatsgevaarlijk. Bestrijding zou met alle middelen moeten geschieden, zelfs al zouden deze indruisen tegen de persoonlijke gevoelens van de gouverneur-generaal⁶². Zijn beslissing een massa-interneringskamp in te richten moet waarschijnlijk in dat licht gezien worden. Hij nam hiermee bij zijn tegenstanders de vrees weg dat zijn beleid te lankmoedig zou zijn.

De reacties in de Volksraad direct na de onlusten in november 1926 werden gekenmerkt door grote schrik. Europese leden voorzagen in het Oosten de opstand der koloniën, die gevolgd zou worden door de, door de communisten steeds al aangekondigde, proletarische revolutie in het Westen⁶³. Personen tegen wie onvoldoende bewijsmateriaal voorhanden was, moesten daarom zonder pardon worden verbannen. Volksraadlid C.C. van Helsdingen adviseerde daarvoor een onbewoond en goed geïsoleerd eiland uit te kiezen⁶⁴. De Nederlandsch-Indische regering kondigde stringente maatregelen aan die in de toekomst nieuwe opstanden moesten voorkomen. Zowel Europese als Indonesische Volksraadleden veroordeelden de rellen en gaven daarom hun goedkeuring aan het regeringsbeleid⁶⁵.

De beslissing Boven-Digoel als interneringsplaats aan te wijzen werd in grote haast genomen. Het vereenvoudigen van de interneringsprocedure en de ambivalente houding van het gouvernement (zie pagina) leidden ertoe dat bij het nemen van interneringsbesluiten onderling afwijkende normen werden gehanteerd door de hoofden van gewestelijk bestuur en het lagere bestuurskader⁶⁶. De gevolgen van dit tweeslachtige beleid bleven niet uit. Al in juni 1927 ontbrandde in de Volksraad de discussie over het al dan niet terecht toepassen van de exorbitante rechten. Met name de sociaal-

democraten zetten zich in voor afschaffing van de exorbitante rechten in het algemeen, daarbij vooral de nadruk leggend op het interneringssysteem⁶⁷. Veel gehoor kreeg de sociaal-democraat W. Middendorp niet in de overwegend behoudende Volksraad, zelfs niet nadat hij een ingediende motie had afgezwakt⁶⁸. Ook vanuit het Europees en Inlands bestuur waren al spoedig kritische geluiden te horen. Door het gevoerde interneringsbeleid waren "...honderden meeloozers der communisten zonder meer naar Digoel....gestuurd..."⁶⁹.

Evenals in het Nederlandse parlement maakte een reportage van de journalist dr. M. van Blankenstein in september 1928 in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de tongen opnieuw los. De socialisten onder leiding van J. Stokvis drongen aan op revisie van de interneringsbesluiten⁷⁰. Ondanks toezeggingen dat het Nederlandsch-Indische gouvernement onterechte interneringen zou herzien, maar dat dit veel tijd en aandacht zou kosten, diende Stokvis, samen met enkele Indonesische geestverwanten, een motie in. Hierin werd gevraagd een onderzoekscommissie, bestaande uit Volksraadleden, naar Digoel te zenden om ter plaatse de zaak in ogenschouw te nemen⁷¹. Maar pas in maart 1930 besloot het Nederlandsch-Indische gouvernement het lid van de Raad van Nederlandsch-Indië, W.P. Hillen, naar Boven-Digoel te sturen met een dergelijke opdracht⁷².

Het rapport Hillen (1930)

Hillen onderzocht gedurende een zeven weken durend verblijf in Boven-Digoel tal van zaken. Hij deed dit met behulp van de autoriteiten, maar ook door middel van interviews met de geïnterneerden, met wie hij veelal in hun eigen taal sprak. Hillen wist al spoedig het vertrouwen van velen te winnen⁷³. De meeste aandacht besteedde hij aan de opheffing der interneringen. Hij sprak met 610 van de 1175 geïnterneerden⁷⁴. Hiervan kwamen er maar liefst 412 in aanmerking voor terugzending! Het plaatselijk bestuur zou in de toekomst moeten onderzoeken wie verder voor opheffing van internering in aanmerking kwamen. Hillen kwam tot de conclusie dat

*...alle geïnterneerden deel hebben uitgemaakt van de PKI of hare ondervereenigingen, doch dat bij de voorstellen tot intermeering nogal uiteenlopende maatstaven zijn aangelegd, en dat niet ieder op wien art. 37 der I.S. is toegepast, inderdaad tot de gevaarlijkste kern van die vereenigingen heeft behoord,...*⁷⁵

en dat

Van een aantal geïnterneerden te Tanah Merah...niet gezegd kan worden, dat hun intermeering op zeer deugdelijke gronden heeft

berust⁷⁶.

Hij adviseerde: "...tijdige retraitschijnt mij verstandige politiek. Daarbij is evenwel, ...geen onmiddellijken haast." Boven-Digoel kon echter beter verplaatst worden naar een economisch en klimatologisch gunstiger gebied⁷⁷. Een belangrijke conclusie was dat er per gewest onderling afwijkende normen gehanteerd waren. Tegen het toepassen van exorbitante rechten had Hillen geen enkel bezwaar, maar het gemak waarmee dit na de onlusten was geschied druiste tegen zijn gevoel voor rechtvaardigheid in.

De reacties op en de gevolgen van het rapport Hillen

Op de verschillende niveau's binnen het Nederlandsch-Indisch bestuur zijn twee stromingen te bespeuren. Ten eerste de 'die-hards', die aan de vooravond van de onlusten reeds verdachte elementen opgepakt hadden om ze vervolgens met de eerste de beste gelegenheid naar Boven-Digoel te sturen. Ten tweede de meer gematigde bestuursambtenaren, waartoe Hillen behoorde, die zich terughoudend opstelden tegenover revolutionaire acties. Het gebruik van de exorbitante rechten stelden zij zo lang mogelijk uit, interneringen werden beperkt tot de kern van de PKI en dan alleen tot diegenen die daadwerkelijk aan de opstandjes hadden deelgenomen. Ook in de hogere bestuurs-echelons is deze tweedeling terug te vinden. Gouverneur-generaal De Graeff was een exponent van de gematigde groep en hij besloot dan ook de aanbevelingen uit het rapport Hillen over te nemen⁷⁸.

Gezien de negatieve publiciteit die bespreking in de Volksraad van het rapport Hillen tot gevolg zou hebben, besloot de landvoogd, op aanraden van de directeur van justitie J.J. Schrieke, een commissie in het leven te roepen die advies moest uitbrengen of het nodig en wenselijk was de in- en externeringsprocedures met meer waarborgen te omgeven⁷⁹. Hierbij vond de gouverneur-generaal de minister van koloniën S. de Graaf (1929-1933) tegenover zich die ten aanzien van de door Hillen geuite kritiek op de interneringsprocedure opmerkte, dat deze beschuldiging niet alleen onvoldoende onderbouwd was,

*...maar bovenal in hooge mate bedenkelijk zou zijn wat aangaat beleid toenmalige Regeering en doorzicht autoriteiten in regeeringscentrum die intermeeringsvoorstellen naar gelijken maatstaf konden en moesten toetsen...*⁸⁰

In parlementaire en buitenlandse kringen zou hiermee wel een zeer slechte beurt gemaakt worden en zouden er niet alleen politiek, maar ook financieel, in de vorm van eisen tot schadevergoeding, nadelige gevolgen voor de Neder-

landse staat te verwachten zijn. De minister adviseerde daarom wel over te gaan tot vrijlating der geïnterneerden die niet meer als gevaarlijk beschouwd werden en eventueel het kamp te verplaatsen naar een geschikter oord, maar de door Hillen aangevoerde, voor de regering zo pijnlijke, redenen te verhullen. Een commissie van onderzoek met betrekking tot het met meer waarborgen omgeven van de exorbitante rechten raadde de minister sterk af⁸¹. De Graeff negeerde dit advies en liet het moederland na enige tijd slechts weten, dat inmiddels 219 geïnterneerden op vrije voeten waren gesteld. Hij tekende hierbij aan dat

*Beslissing berust op overweging interneering niet langer behoort gehandhaafd voor hen wier interneering onovereenkomstig bedoeling plaats had of wier mentaliteit zich gunstig gewijzig (had)...*⁸²

Wij kunnen hieruit afleiden dat de minister van koloniën in Den Haag in deze periode behoudender was dan de ethische gouverneur-generaal en weinig invloed op Batavia had, want ondanks de wens van minister De Graeff de zaak in de doofpot te stoppen, liet de landvoogd zijn eigen beleidsvisie prevaleren. Men was het er wel algemeen over eens dat de exorbitante rechten in stand gehouden moesten worden.

Een intergouvernementele commissie moest advies uitbrengen over "...de wenselijkheid van verplaatsing der geïnterneerdenkolonie". De commissie moest onder leiding van de gouverneur der Molukken staan, in wiens ressort het nieuwe kamp in elk geval moest komen⁸³.

De behandeling van het rapport Hillen in de Volksraad vond plaats in januari 1931. Men had algemeen waardering voor het vele werk dat Hillen verzet had en voor zijn eerlijkheid. Toen het vraagstuk betreffende de willekeur bij toepassing van de exorbitante rechten aan de orde kwam, kon regeringsgemachtigde H.J. Kiewiet de Jonge namens de regering meedelen dat een commissie was ingesteld om de interneringsprocedure nader te onderzoeken en de exorbitante rechten zo nodig met meer waarborgen te omgeven⁸⁴. Dit dus in tegenstelling tot het eerder verstrekte advies van de minister van koloniën, die instelling van een dergelijke commissie ontraden had⁸⁵. Het resultaat was dat een verdere discussie in de Volksraad over de kwestie van de exorbitante rechten doodliep. Het uiteindelijke resultaat van de commissie zou mager zijn. Het verslag kwam pas in 1937 ter beoordeling bij de Raad van Nederlandsch-Indië terecht, waar het voornamelijk op politieke gronden werd afgekeurd.

In het begin verliepen de vrijlatingen uit Boven-Digoel vlot en zonder veel problemen⁸⁶. Het tempo vertraagde echter in de loop der jaren en sta-

stabiliseerde omstreeks 1934. Het resultaat van de onderzoekscommissie, belast met het zoeken naar een betere vestigingsplaats voor het interneringskamp, was uiteindelijk negatief. In januari 1932 liet de conservatieve gouverneur-generaal jonkheer mr. B.C. de Jonge aan de minister van koloniën weten dat besloten was het interneringskamp niet te verplaatsen⁸⁷. Boven-Digoel had hiermee zijn bestaansrecht verworven, waarschijnlijk mede onder invloed van de praktische verbeteringen in de leefsituatie ter plaatse. H.Marvella, regeringsgemachtigde voor politionele aangelegenheden, verklaarde in 1935 dat aan de opheffing van Boven-Digoel niet gedacht kon worden. Men moest er rekening mee houden dat de ex-Digoelisten soms opnieuw geïnterneerd moesten worden⁸⁸.

In de jaren die volgden op het rapport Hillen stelden de verschillende Volksraadleden, zowel Indonesiërs als Nederlanders, regelmatig het bestaan van het interneringskamp ter discussie. Steeds zonder succes. Zowel in het Nederlandse parlement als in de Volksraad vormde de internering van de intellectuelen Mohammed Hatta en Sutan Sjahrir in 1934 aanleiding tot hernieuwde discussies over Boven-Digoel in het algemeen. Men raketde de geschiedenis van de beide kampen Tanah Merah en Tanah Tinggi op, waarbij vooral de slechte omstandigheden in het laatste kamp in felle kleuren afgeschilderd werden⁸⁹.

De gematigde nationalist M.H. Thamrin pleitte in 1937 voor opheffing van Boven-Digoel over een termijn van vijf jaar. Het bestaan van het kamp verleide het bestuur te gemakkelijk tot toepassing van de interneringsmaatregel op mensen die als een bedreiging gezien werden voor de bestaande orde⁹⁰.

Maar de kritiek op het regeringsbeleid ten aanzien van Boven-Digoel kwam niet alleen van Indonesische zijde. Volksraadlid en tevens oud-gouverneur der Molukken, L.H.W. van Sandick, die zelf nauw betrokken was geweest bij de stichting van Digoel, verklaarde op 15 augustus 1935, dat hij handhaving van het ballingsoord in de bestaande vorm afkeurde. Hij presenteerde een plan, waarin hij de minst gevaarlijke geïnterneerden naar het binnenland van Flores wilde brengen. Daar was voldoende grond beschikbaar en een gunstig, koel klimaat. De bevolking was er rooms-katholiek, dus niet vatbaar voor communistische denkbeelden, aldus de oud-gouverneur. Als extra garantie noemde Van Sandick daarbij: "Mocht er toch iets onbehoorlijks plaatshebben, dan weten de pastoors het onmiddellijk, dus ook het bestuur"⁹¹. Tanah Merah moest gehandhaafd blijven, als "...pacificatiepost voor de Papoeasche bevolking"⁹², maar ook omdat het moest dienen als

...de waarschuwend opgeheven vinger van de Regeering tegen hen die

*de Regeering willen omverwerpen. Digoel is het vertrouwenwekkend symbool voor de goedsillende bevolking die ziet dat de Regeering haar zal verlossen van de geestelijke vergiften in de samenleving*⁹³.

Een heel bijzondere situatie ontstond nadat op 10 mei 1940 het moederland door de Duitsers was bezet. Volksraadleden merkten op dat de staatsgevaarlijken niet langer onder de Indonesiërs gezocht behoeften te worden, maar onder de Europeanen. Men vroeg zich af, waarom de N.S.B.-geïnterneerden, onder wie vele Europeanen, niet in Digoel geïnterneerd werden, zoals dit nog wel steeds gebeurde met Indonesiërs. Het bestuur was het hier niet mee eens. Boven-Digoel zou niet meer berekend zijn op massale internering. Er waren ook andere 'technische' redenen; men moest een loyaliteitsonderzoek onder de Nederlandse geïnterneerden kunnen uitvoeren en er waren de kwesties van de huisvesting, bewaking en werkgelegenheid. Had dit alles niet gegolden voor Indonesische nationalist en communisten; voor Nederlandse en andere Europese N.S.B.-ers lag dit anders⁹⁴.

De officiële reacties in Nederland

De oprichting van Boven-Digoel

Politiek Den Haag reageerde al spoedig nadat op 10 december 1926 de beslissing tot oprichting van een massaal interneringskamp op Nieuw-Guinea genomen was. Alleen de SDAP toonde zich onmiddellijk tegenstander van de interneringen en exorbitante rechten die deze massa-internering mogelijk maakten⁹⁵. De confessionelen lieten geen enkel protest horen tegen de interneringen zelf, maar hadden in eerste instantie wel bedenkingen tegen de keuze van de plaats, omdat deze als ongezond bekend stond. Namens de Vrijzinnig-democratische Bond gaf mr. A.C. Joekes er blijk van een even grote afkeer van het communisme te hebben als de meeste andere Nederlanders. Hij liet echter een genuanceerd geluid horen. De Communistische Partij van L.L.M. de Visser reageerde in dit stadium in het geheel niet. Pas op 15 februari 1927, toen de eerste geïnterneerden al op transport gezet waren naar Boven-Digoel, stelde de Visser voor het eerst vragen aan de minister van koloniën. Het 'Congres tegen imperialisme en onderdrukking' dat van 10 tot 15 februari geden was, is hier mogelijk van invloed op geweest⁹⁶.

...en thans heeft men...het geluk gehad, dat het onkruid plotse-

ling in bloei is geschoten en zich door zijn gevaarlijke roode bloemen onderscheidt van het gewas, temidden waarvan het is opgeschoten. Men kan het thans herkennen en met krachtige hand verwijderen...⁹⁷

Met deze woorden stelde de minister van koloniën dr. J.C. Koningsberger (1926-1929) zich zonder zelfs voldoende geïnformeerd te zijn, achter het gevoerde beleid van de Nederlands-Indische regering. De kennis van de minister toen hij deze woorden sprak, was voornamelijk gebaseerd op berichten van het persbureau Aneta in Nederlands-Indië.

Het eerste schriftelijke rapport van de gouverneur van West-Java was pas op 20 december 1926 binnengekomen. Het was onvolledig en gehaast. Toch verzekerde de minister de Kamer dat op Nieuw-Guinea een gezond en goed gelegen oord was uitgezocht, dat bovendien gemakkelijk te bewaken was⁹⁸. Eind maart 1927 gaf Koningsberger na enig aandringen toe, nog steeds slecht op de hoogte te zijn. Kamervragen beantwoordde hij aan de hand van artikelen in de Nieuwe Rotterdamse Courant⁹⁹.

Ik wil er echter aan herinneren, dat de kapitein op het Indische schip op het ogenblik een moeilijken tijd op de brug heeft door te maken en daarom waarschijnlijk wel iets anders te doen heeft dan onmiddellijk zijn journalen en rapporten klaar te maken.

De Nederlandse regering had dus alle vertrouwen in het beleid van het Nederlands-Indische gouvernement in Batavia. Tevens was men van mening dat de exorbitante rechten een onmisbaar instrument voor het bestuur in Nederlands-Indië was.

Groeiende twijfel (1927-1930)

Twijfel ten aanzien van de juistheid van het gevoerde regeringsbeleid ontstond al spoedig, ook onder de Nederlandse politici. Kort nadat de eerste geïnterneerden in Boven-Digoel arriveerden, werden berichten dat vele onschuldigen door de interneringsmaatregel getroffen waren, onderwerp van gesprek. Uit de aan de gearresteerden gestelde vragen kon men afleiden, dat het vooral PKI-leden waren die getroffen werden door verbanning naar Boven-Digoel en dus niet alleen degenen die aan de onlusten hadden deelgenomen¹⁰¹.

Met een interpellatie in oktober 1927 door de afgevaardigde L.L.H. de Visser, begon de communistische partij zijn kruistocht tegen het bestaan van het interneringskamp, die zou duren tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, pas echt. De verantwoordelijkheid voor de onlusten legden de communisten bij het slechte economische en bestuurlijke beleid van de Neder-

lands-Indische regering. De koloniale overheersing werkte klasse-justitie in de hand en was gebaseerd op uitbuiting van het volk. Alle communistische stokpaardjes werden met verve door de Visser bereiden, zich daarbij niet realiserend dat de verwezenlijking van zijn verlangens daarmee steeds verder weg kwam te liggen. Als een der eerste afgevaardigden verklaarde de Visser dat velen onschuldig naar Boven-Digoel gestuurd waren. Een onderzoek werd geëist¹⁰². Kamer noch regering waren gevoelig voor zijn pleidooien en argumenten. Hij behoorde immers tot de 'tegenpartij' die er juist voor gezorgd had, dat het in Nederlands-Indië bijna mis gegaan was met de prille ontwikkeling van de 'inlander'.

De SDAP bevond zich in een moeilijk parket. In hun denken ten aanzien van de situatie in Nederlands-Indië zaten de sociaal-democraten op één lijn met de communisten. Beide partijen waren immers voor afschaffing van de exorbitante rechten en ervan overtuigd dat de verantwoordelijkheid van de onlusten gezocht moest worden bij de koloniale overheerser. Ook waren beide partijen reeds in een vroeg stadium van mening, dat de gevolgde procedure bij de interneringen er toe geleid had dat velen onschuldig in Boven-Digoel terecht waren gekomen¹⁰³. De communisten werden echter door de socialisten als een bedreiging gezien. Moties uit de communistische hoek werden daarom meestal sterk gecritiseerd of getorpedeerd door eigen moties met dezelfde strekking. Deze maakten op hun beurt weinig kans in de sterk verzuilde Tweede Kamer van tussen de Wereldoorlogen.

De liberalen en confessionelen maakten steeds dankbaar gebruik van de linkse verdeeldheid. De confessionelen toonden vertrouwen in hun regeringsploeg en wensten deze niet te ondermijnen door kritiek op het Nederlands-Indisch bestuur. Men was wel bereid toe te geven dat het gezag fouten had gemaakt, maar praatte deze goed door te wijzen op de noodzaak van orde en rust in Nederlands-Indië. Alleen dan was een geleidelijke ontwikkeling tot eigen beheer door de Indonesische nationalisten mogelijk, weliswaar met gepaste middelen en in een gepast, dus traag, tempo!¹⁰⁴

De vrijzinnig-democraten vestigden vooral de aandacht op het geforceerde ontwikkelingsproces dat in Nederlands-Indië gaande was. Dit proces, dat mede op gang was gebracht door de Nederlanders en daarom tot hun verantwoordelijkheid behoorde, leidde ertoe dat allerhande agitatoren greep konden krijgen op de bevolking in het algemeen en op de volksbeweging in het bijzonder. Eén van de hulpmiddelen van de Nederlands-Indische regering bij het in goede banen houden van dit ontwikkelingsproces was de exorbitante maatregel, waartegen de vrijzinnig-democraten geen bezwaar hadden. Wel dienden er

meer waarborgen te komen die een eerlijk verloop van de internerings-procedure moesten garanderen.¹⁰⁵

Eind 1927 was minister Koningsberger eindelijk voldoende geïnformeerd om toe te geven dat slecht bestuur en een onrustige economische situatie inderdaad mede aanleiding tot de onlusten waren geweest. Een enkele vergissing bij de massale internering was niet uitgesloten en zou hersteld worden nadat nader onderzoek gedaan was. Handhaving van orde en rust bleef echter de hoofdschotel van het beleid. Nederland had een schuld aan haar kolonie in de Oost, die nog lang niet voldaan was.

De artikelen die de journalist dr. Van Blankenstein in september 1928 in de "Nieuwe Rotterdamse Courant" publiceerde naar aanleiding van zijn bezoek aan het interneringskamp, leidden tot een nieuwe discussie in de Staten-Generaal. Tanah Tinggi was inmiddels als tweede kamp na Tanah Merah geopend en de gezondheidstoestand in beide kampen was erbarmelijk. Van Blankenstein vergeleek Boven-Digoel zelfs met de Franse deportatie-kolonie Cayenne !

In moties van de SDAP en CP werden opheffing van Boven-Digoel en van de exorbitante rechten geëist. De moties werden allemaal verworpen. Namens de vrijzinnig-democraten had Joekes vooral kritiek op de wijze van interneren. Deze was slecht voorbereid en terwijl de regering aankondigde alleen de voormannen van de PKI te interneren, bleek uit de redactie van de interneringsbesluiten dat lidmaatschap van de PKI alleen al voldoende grond voor verbanning was. Door een te vluchtig vooronderzoek waren ook meelopers geïnterneerd.¹⁰⁶

Minister van koloniën Koningsberger trad slechts op als boodschapper tussen parlement en bestuur van Nederlands-Indië, waarbij hij steeds herhaalde vertrouwen te hebben in oordeel en beleid van de gouverneur-generaal.¹⁰⁷ Koningsberger benadrukte dat de regering aan het 'loyale nationalisme' een kans wilde geven om zich verder te ontwikkelen, zodat de thans nog gedwongen band met Indië op den duur een vrijwillige zou worden. " En dat is alleen bereikbaar door den zonneshijn eener, zij het gestrengte, maar dan toch liberale, tegemoetkomende houding".¹⁰⁸

De periode na het rapport Hillen

Na publicatie van het rapport Hillen in de zomer van 1930, kwamen nu ook de regeringspartijen in het geweer. Dr. C.W.Th. baron van Boetzelaer van Dubbel-dam (CHU), blijkbaar toch wat geschrokken, pleitte voor een geleidelijke opheffing van Boven-Digoel en verplaatsing voor zover dit nodig zou zijn.¹⁰⁹

Een jaar later, in 1932, herzag de CHU deze mening al weer. Men was tevreden met de genomen maatregelen die ertoe geleid hadden dat enkele honderden geïnterneerden naar huis waren gestuurd en met de verbeterde leefomstandigheden in Digoel zelf. Van verplaatsing van het kamp wilde men niet meer hooren. Van Boetzelaer ging zelfs zo ver te opperen dat oproerkraaiers in Nederland eventueel een plaatsje in Boven-Digoel moesten krijgen!¹¹⁰ Bij de overwegingen die ertoe geleid hadden Boven-Digoel niet te verplaatsen, speelde ook het kosten-aspect een rol. De jaren dertig werden onder invloed van de economische crisis immers gekenmerkt door een enorme bezuinigingsdrift.

Nog enige malen kwam Boven-Digoel in de jaren hierop ter sprake. De eerste maal in 1933 toen de communistische partij de Digoelisten Sardjono en Boedisoejtiro kandidaat wilde stellen voor de Tweede Kamerverkiezingen en hierin door de gouverneur-generaal belemmerd werd. Met vrijwel alle kamerleden vond ook minister van koloniën S. de Graaff (1929-1933) dat de uitvoering van de kieswet niet belemmerd mocht worden. Beide bewoners van Tanah Tinggi werden in de gelegenheid gesteld zich kandidaat te stellen. Zonder succes overigens.¹¹¹

De tweede maal ging het om de internering van de Indonesische intellectuelen Mohammed Hatta en Sutan Sjahrir, die in 1934 met nog enkele anderen in Boven-Digoel geïnterneerd waren. Groot was de verontwaardiging onder de communisten en socialisten. Hatta zou zijn geïnterneerd op feiten waarvoor hij in Nederland door de rechter was vrijgesproken ! Een beter voorbeeld van de verschillen in rechtspositie van de Indonesiërs in Nederland en in Nederlands-Indië was niet denkbaar. De acties van de PNI, waarvan Hatta geacht werd de leider te zijn, vormden in Nederland geen bedreiging voor de bestaande orde, maar in Nederlands-Indië wel. Daarom koos het bestuur in Batavia voor toepassing van de exorbitante maatregel, hierin gesteund door de regering in Den Haag, met name door de toenmalige minister van koloniën, dr. H. Colijn (1933-1937).¹¹² De druk van de publieke opinie was echter zo groot, dat in 1936 besloten werd Hatta en Sjahrir over te brengen naar een gerieflijker verbanningsoord, het eiland Banda.

Het beleid van minister van koloniën Welter

Met de komst van Ch. J. I. M. Welter (1937-1941) als minister van koloniën werd voor het eerst vanuit de Nederlandse regering uitgebreider aandacht besteed aan twee zaken: de exorbitante rechten en het interneringskamp Boven-Digoel. De exorbitante rechten vormden een belangrijk onderwerp in de contacten

tussen Den Haag en Batavia. De in 1931 ingestelde commissie voor herziening van de procedures van in- en externering bracht eind 1933 verslag uit aan gouverneur-generaal jonkheer mr. B.C.de Jonge (1931-1936). Het benodigde oordeel van de Raad van Nederlands-Indië kwam pas in 1937. De adviseurs van de Raad, de procureur-generaal, de directeur van justitie en A.D.A. de Kat Angelino van de Algemene Secretarie, adviseerden negatief omdat de nieuw voorgestelde procedure te ingewikkeld was. Daarnaast merkten zij op dat een "onmiddellijken wettelijken ondergrond" prettig zou zijn, maar"... uit politiek oogpunt ongewenscht..." in verband met te verwachten negatieve reacties, met name uit de Nederlandse volksvertegenwoordiging.¹¹³ Hoewel het aanhouden van personen zonder wettelijke basis gouverneur-generaal jonkheer mr.A.W.Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (1936-1945) een doorn in het oog was, gaf hij er de voorkeur aan de in- en externeringsprocedures en dus de exorbitante rechten, buiten een politieke discussie te houden.¹¹⁴ De minister van koloniën stemde volledig met deze zienswijze in. Een politieke discussie in het moederlandse parlement en in de Volksraad zou neerkomen op het "... onmisbare instituut der exorbitante rechten in de waagschaal te stellen...".¹¹⁵

In de Eerste Kamer antwoordde Welter naar aanleiding van vragen van het kamerlid N.Vijlbrief, dat van opheffing van de exorbitante rechten geen sprake kon zijn, omdat "Het gaat om de bescherming van orde en rust en veiligheid van wellicht de meest geduldige en zachte bevolking ter aarde...".¹¹⁶ Hierin stelde hij zich dus niet anders op dan zijn voorgangers. Ten aanzien van het aantal geïnterneerden en de wijze van interneren, zoals dat in Boven-Digoel gebeurde, stelde Welter zich minder meegaand op tegenover Batavia. Hij stelde de landvoogd indringende vragen over de geestesgesteldheid der geïnterneerden en in hoeverre zij nog gevaarlijk waren voor de openbare orde en rust. Digoelisten die twee dagen lang het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard vierden, konden toch moeilijk als 'staatsgevaarlijke communisten' getypeerd worden. Dat de exorbitante rechten gehandhaafd moesten worden met het oog op de "emotionele bevolking der Nederlandsch-Indië" stond, zoals wij al zagen, buiten kijf. Het verbannen van ordeverstoorders mocht echter nooit langer duren dan noodzakelijk.¹¹⁷ Het gouvernement in Batavia, bij monde van Marcella, stemde in met geleidelijke hervatting van vrijlating van de geïnterneerden, op voorwaarde dat er duidelijk sprake was van mentaliteitsverandering ten goede.¹¹⁸

Gesterkt door deze voornemens van het Nederlands-Indische bestuur verklaarde Welter in het Nederlandse parlement: "Indien het mij mogelijk is,

zal het mij aangenaam zijn dit verbanningsoord op te heffen".¹¹⁹ Dit zou onder andere mogelijk zijn door het veranderde politieke klimaat in Nederlands-Indië, waarbij de 'inheemse nationalistische beweging' zich meegaander opstelde tegenover het Nederlandse bestuur.¹²⁰ Ter verdediging van nieuwe interneringen in Boven-Digoel, die nog steeds plaatsvonden, haalde Welter een uitspraak aan van de Amerikaanse consul die gezegd zou hebben: "...Ik wilde, dat wij jullie exorbitante bepalingen hadden in onze grondwet".¹²¹

Welter, als lid van de Raad van Nederlands-Indië zelf nauw betrokken geweest bij de oprichting van Boven-Digoel, benadrukte de tijdelijkheid van de interneringen en van het interneringsoord. Dat nog zo veel bannelingen in Digoel woonden, was echter ook het gevolg van hun eigen houding. Zij pasten zich blijkbaar snel aan, want "...anders zouden zij wel middelen en wegen weten te vinden om aan de Regeering te doen weten dat zij wachten op terugkeer naar het eigen land".¹²² De afstand en het onbegrip tussen kolonisator en gekoloniseerde blijkt uit dit citaat nog eens overduidelijk.

Tot aan de vooravond van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland bleef Welter druk uitoefenen op het Nederlands-Indische bestuur om het aantal terugzendingen met meer voortvarendheid ter hand te nemen. De in het publiek gedane uitspraken en verzekeringen van de minister, dat Boven-Digoel geliquideerd zou worden, waren ondertussen in strijd met de werkelijkheid.¹²³ Was het binnenlands bestuur op centraal niveau eventueel bereid het aantal geïnterneerden in Digoel te verminderen, dan stuitte men daarbij vaak op tegenstand van de lokale bestuursambtenaren. Deze waren bevreesd voor nieuwe onrust onder de bevolking en zouden daar het eerst mee geconfronteerd worden. Daar voelden zij weinig voor.

De afloop

De Japanners die Nederlands-Indië onder de voet liepen, namen niet de moeite door te dringen tot het zuidelijke deel van Nederlands Nieuw-Guinea, om de enkele honderden overgebleven Digoelisten te bevrijden. Een groot deel van de bannelingen was inmiddels apathisch of zelfs dement geworden. Ch.O. van der Plas, namens de Nederlands-Indische regering in ballingschap (NICA) in maart 1943 op bezoek in Tanah Merah, merkte op dat de sfeer onder de geïnterneerden verschrikkelijk was. De godsdienstigen en een enkele fanatieke communist hadden zich het best gehouden. Daarnaast waren er mannen, in jaren nog jong, die er na 10 jaar internering uitzagen als gebroken grijsaards. "...En de mensen van Tanah Tinggi zijn krankzinnig, allen wonende in gebar-

ricadeerde huizen en bewapend met houten speren, die el' ander naar het leven stann".¹²⁴ In plaats van te worden vrijgelaten, werden de Digoelisten in 1943 na een uiterst hachelijke vliegreis, in Australië opnieuw in kampen ondergebracht. In Port Mackay kwamen zij terecht tussen Duitse en Italiaanse krijgsgevangenen. Dit tot grote verontwaardiging van vele ban- nelingen. Onder hen bevond zich de reeds eerder genoemde I.F.M.Salim. Na eni- ge maanden van vruchteloos aandringen bij de Nederlanders om te worden vrij- gelaten, besloot hij zich tot de Australische overheid te wenden. Vrijla- ting volgde toen spoedig, op voorwaarde dat men zou toetreden tot de Austr- alische Militaire Reserve. Alleen een groepje onverzoenlijken weigerde en bleef als gevolg van deze beginselvastheid tot het einde van de oorlog in het gevangenkamp. Salim verging het anders. Na 15 jaar verbanning in Boven- Digoel belandde hij tenslotte bij de Registratiedienst van de Nederlands- Indische regering in ballingschap in Melbourne en had daar volgens eigen zeggen een prettige tijd.¹²⁵ Van der Plas was ook zeer te spreken over de de Digoelisten: "Veel plezier beleven wij van Boerhanoeddim (secretaris van Hatta en 10 jaar Boven-Digoel), een ouden kennis van mij, terwijl ook eenige andere Digoelisten (niet-communisten) zich nuttig tonen".¹²⁶

De vrees voor het communisme bleef ondertussen groot. Contacten tussen Indonesische communisten en de Australische communistische partij werden met argus-ogen gevolgd. En er moesten plannen gemaakt worden voor het mo- ment dat Nederlands-Indië weer vrij was. Herinternering in Tanah Merah van alle in Australië wonende Indonesische communisten was volgens Van der Plas onmogelijk. Het was moeilijk vast te stellen wie communist was, er was een voedseltekort in Tanah Merah en gedwongen terugkeer naar Nederlands-Indië zou teveel anti-propaganda in Australië betekenen. In april 1945 adviseerde Van der Plas als fd. directeur Binnenlands Bestuur aan luitenant -gouver- neur-generaal H.J.van Mook, de gevaarlijkste personen geleidelijk naar Ne- derlands-Indië over te brengen en hen op grond van nieuwe illegale actie opnieuw te interneren. Dit kon in Tanah Merah of in Mer uke. Zij moesten echter vooral goed geïsoleerd worden in verband met de groeiende invloed van Rusland in de Pacific.¹²⁷ Van der Plas was echter wel van mening dat velen te lang, onschuldig in Boven-Digoel gezeten hadden.¹²⁸ Hij stelde dan ook voor, dat de (ex-)geïnterneerden in Port Mackay moesten worden voor- bereid op terugkeer naar eigen land. Niet alleen omdat zij daar recht op hadden, maar ook omdat alle werkkrachten na de oorlog hard nodig waren, terwijl "...opzettelijke leeglopers in deezen tijd niet in Australië maar in Digoel thuisbehooren. Herinternering moest te allen tijde mogelijk zijn".¹²⁹

Het is duidelijk, dat zelfs de als ethisch bekendstaande Nederlanders zoals Van der Plas zich een leven zonder exorbitante rechten in een na-oorlogs Nederlands-Indië niet voor konden stellen. Inmiddels weten wij dat het allemaal heel anders ging, nadat de Japanners in augustus 1945 verslagen waren. De ex-Digoelisten werden in Indonesië op grootse wijze ingehaald. Velen hadden moeite zich daarna aan het leven van alledag aan te passen. Maar de sterkste en meest fervente communisten sloten zich snel aan bij de PKI en zetten de onafhankelijkheidsstrijd met hernieuwd enthousiasme voort. Een deel van hen werd in 1948 tijdens de Madioen-opstand reeds gedood, terwijl de grote leider Sardjono vermoord werd. Na de communistische putsch in 1965 verloren vele ex-Digoelisten opnieuw hun vrijheid, of werden tenslotte toch nog gedood vanwege hun politieke overtuiging. Ditmaal echter niet door een koloniale overheerser, maar door hun eigen landgenoten:

"Dinsdag 18 februari 1975. Als men de Gestapu/PKI-gevangenen ziet die hier al bijna 10 jaar zitten, verwonderen wij ons erover hoe sterk de menselijke geest toch is. Een van hen, Pak Djoko, is al over de zestig. In het verleden is hij door de Nederlanders naar Boven-Digul verbannen. Nu is hij ziekelijk. Hij loopt moeilijk en is vergeetachtig. Gisteren, maandag, zei hij: 'Het is nu september, niet?'. Het zou goed zijn als men hem naar zijn familie liet terugkeren om bij hen zijn laatste dagen te slijten".¹³⁰

Tot de overdracht van het laatste stukje van de Gordel van Smaragd aan Indonesië in 1962, bleef Tanah Merah een slaperige bestuursplaats. De sporen van het grote interneringskamp dat er eens was geweest, werden al spoedig door het oprdingende oerwoud uitgewist.

Conclusie

Hoewel de plannen voor een massa-interneringsoord al ouder waren, werd Boven-Digoel na de onlusten in 1926 overhaast als interneringsplaats aangewezen. Van invloed op de beslissing was waarschijnlijk de vrees van de ethische gouverneur-generaal de Graeff om door zijn critici als te lankmoedig beschouwd te worden.

In Batavia ordervond het interneringsbeleid van het gouvernement in 1926 brede steun in de Volksraad. Kort daarop kwam de kritiek los, vooral van de kant van de socialisten, zowel Nederlanders als Indonesiërs. Zij richtten zich hierbij vooral op de vereenvoudigde interneringsprocedure, die geleid had tot het willekeurige interneren van vele onschuldigen en op de gekozen

plaats. Deze stond bekend als zeer ongezond en onvruchtbaar.

Het moederland werd voor een 'fait accompli' gesteld, maar de regering steunde het beleid van Batavia, zelfs zonder voldoende geïnformeerd te zijn. In de volksvertegenwoordiging waren alleen socialisten en communisten van meet af aan tegen de exorbitante rechten in het algemeen en tegen de oprichting van Boven-Digoel in het bijzonder. Na het onderzoek dat Hillen in 1930 instelde en dat leidde tot vrijlating van een groot deel van de geïnterneerden, werd het betrekkelijk stil rond Boven-Digoel. De Nederlandse regering, met name de minister van koloniën, had weinig invloed op het beleid van het Nederlands-Indische gouvernement. Wij hebben daar twee voorbeelden van gezien: na publicatie van het rapport Hillen, toen minister de Graaff openbaarmaking van de noodzaak de interneringsmaatregelen met meer waarborgen te omgeven, ontraadde en aan het einde van de jaren dertig, toen minister Welter aandrang op bespoediging van de liquidatie van Boven-Digoel. In beide gevallen bleek het niet of nauwelijks mogelijk vanuit Den Haag wijzigingen aan te brengen in het beleid van de gouverneur-generaal.

Het leven in Boven-Digoel was vooral de eerste jaren een hachelijke onderneming. Afkomstig uit alle windstreken en met grote onderlinge sociale en politieke verschillen, moesten enkele duizenden mensen zich in korte tijd aanpassen aan hun nieuwe omgeving.

Het vasthouden aan het instituut van de exorbitante rechten in Nederlands-Indië zowel in Den Haag als in Batavia, is illustratief voor de denkwereld van een koloniale mogendheid. Zelfs in 1945 was de Nederlands-Indische regering in ballingschap deze mening nog toegedaan. Het is tekenend dat bestuursambtenaren met een jarenlange Indische carrière, zoals Welter en de ethische Van der Plas, geen benul hadden van de maatschappelijke veranderingen in Nederlands-Indië, respectievelijk voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij bleken de gevangenen te zijn van hun paternalistisch-koloniaal denken. Daarin was geen plaats voor onderhandeling met de Indonesiërs op basis van gelijkheid.

L.A. PEEPERKORN- van DONSELAAR.

1. *Handelingen van de Volksraad, 1941-1942, 5 augustus 1941, H.620*
2. J.Th.Petrus Blumberger, *De communistische beweging in Nederlandsch-Indië* (2e herz. en bijgew. druk, Haarlem 1935), 17-18
3. Ph.Kleintjes, *Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië* (6e herz. en bijgew. uitgave, Amsterdam 1932-1933, 2dln.) dl.I, 124-126.

4. *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, Bronnenpublicatie, R.C.Kwantes. Uitgaven van de commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië van het Nederlandsch Historisch Genootschap, tweede stuk, medio 1923-1928, no. 9 (Groningen 1978), no.44, 30 januari 1925, 275.
5. D.M.G.Koch, *Om de vrijheid. De nationalistische beweging in Indonesië* (Jajasan, Pembangunan, Djakarta MCML), 93
6. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, tweede stuk, no.79, 18 november 1926, 477
7. *Idem*, 477
8. J.M.Pluvier, "Enkele aspecten van de periode na 1900", in: C.Fasseur, *Geld en Geweten II* (Den Haag 1980) en John Ingleson, *Road to exile. The Indonesian Nationalist Movement 1927-1934* (Singapore 1980), 229 en 230.
9. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, tweede stuk, no.79, 18 november 1926, 478-479, noot 8.
10. *Idem*, 480, noot 10. Onderstreping heb ik aangebracht.
11. L.J.A. Schoonheydt, *Boven-Digoel. Het land van communisten en kannibalen* (Amsterdam etc.2 1940), 30.
De persoonlijkheid van Schoonheydt is intrigerend. In de periode waarin hij in Boven-Digoel werkte behoorde hij tot de meest behoudende elementen in de Nederlands-Indische samenleving. Tussen 1936-1940 was hij lid van de Indische Nationaal-Socialistische beweging. Voor deze politieke keuze heeft hij tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar moeten boeten met een verblijf in diverse interneringskampen in Ned.-Indië en Suriname. Deze ervaringen leidden ertoe dat hij zijn ideeën t.a.v. het Indonesisch nationalisme wijzigde. Na de oorlog, toen Schoonheydt in Nederland woonde, raakte hij bevriend met de Indonesische ex-balling Salim, wiens werk hier ook veel wordt aangehaald. Een boeiend relaas over het veelbewogen leven van de arts Schoonheydt is te vinden in: A. van Kampen, *Een kwestie van macht*, Bussum, 1977³.
12. "Overzicht van den inwendigen politieken toestand"(1924-15 april 1928 en april 1928- mei 1929), in: *Mededeelingen der regering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang (resp. mei 1928 en mei 1929)*, (Weltevreden 1928,1929), 1928, 11.
13. I.F.M.Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel. Concentratiekamp op Nieuw-Guinea. Bakermat van de Indonesische onafhankelijkheid.* (Amsterdam z.j.), 113.
14. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 9 en 10
- 12^a Sutan Sjahrir, *Indonesische Overpeinzingen*, Amsterdam 1966⁴
15. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 78-79.
16. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 9.
17. Schoonheydt, *Boven-Digoel*, 94 en Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 164, 165.
18. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 10
19. *Handelingen van de Volksraad 1930-1931*, Ond. 1 Alg. Ged. stuk 4A, Digoelrapport, 21
20. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 13. Ik neem aan dat "October 1928", 1927 moet zijn.
21. *Volksraad 1930-1931*, Digoelrapport, 17-18.
22. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 11
23. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 85.
24. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 11.
25. *Idem*, 15
26. *Idem*, 15 en Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 136, 137.
27. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928.
- 27^a *Indische verslagen*, Statistisch Jaaroverzicht van interneringskampen te Boven-Digoel 1931-1939 (Batavia, verschillende jaren). ^{Bevatten} over genoemde jaren gegevens over gezinssamenstellingen, doodsoorzaken, etc.

28. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 2.
29. W.F.M.Mansvelt, "Onderwijs en communisme, *Koloniale Studiën XII*, Dl.I, (1928), 203-226, aldaar 204. Sumatra was ondervertegenwoordigd omdat een groot aantal straf- en interneringszaken nog liep (205, noot 1).
30. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 24, 25.
31. Mansvelt, "Onderwijs en communisme", *Koloniale Studiën*, 206, 209. Ten tijde van de rellen in november 1926 had de PKI in totaal slechts 1100 leden.
32. *Indisch verslag*, 1936, voorbericht en tabel 108 A t/m E, 138-142. (Hoofd van het Centraal Kantoor voor de Statistiek en verantwoordelijk voor het Indisch Verslag was W.M.F.Mansvelt.)
33. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 75.
34. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 227 en 228 en Sjahrir, *Indonesische overpeinzingen*.
35. Algemeen Rijksarchief (ARA), inv. Koloniën 1901-1941 doos 344 "Geheime verbaalen", vb. 17 juni 1930, br. A 14, Brief van gouverneur der Molukken, (wg) Tideman aan de gouverneur-generaal, 23 januari 1930.
36. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 139.
37. *Idem*, 156, 197.
38. *Idem*, 157, 158.
39. *Idem*, 141, 142.
40. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 183, 194.
41. *Idem*, 202.
42. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 132.
43. *Idem*, 226, 227 en *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1928, 13, 14.
44. *Idem*, 1929, 1 en 2.
45. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, derde stuk, Kwantes, no.102, 22 juli 1930, 463.
46. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 221 en Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 143.
47. *Idem*, 143.
48. *Idem*, 143
49. Brochure Pemberontakan nasional pertama, in: Joop Morriën, *Indonesië los van Holland*, (Amsterdam 1982), 65.
50. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 143.
51. *Idem*, 294.
52. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 115.
53. Sjahrir, *Indonesische overpeinzingen*, 124, 125.
54. *Indisch Verslag*, 1936, 139 en *Indisch Verslag*, 1939, 162.
55. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 95-100.
56. *Idem*, 100.
57. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 166.
58. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 95-100.
59. *Overzicht inwendigen politieken toestand*, 1929, 2 en 3, Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 137.
60. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 134 en 143.
61. *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 67.
62. *Handelingen van de Volksraad 1926-1927*, 4 dec. 1926, H.711.
63. *Idem*, 18 nov. 1926, H.355, 356.
64. *Idem*, H.343.
65. *Idem*, 4 dec. 1926, H.712, 713, 714.
66. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, tweede stuk, Kwantes, no.79, 18 nov. 1926, 476, 477.
67. *Handelingen van de Volksraad*, 1927-1928, bijlagen Ond.19, stuk 2, afdelingsverslag 17 juni 1927 en 24 oct. 1927, H.158-164.
68. *Idem*, 24 oct.1927, H.1622.

69. *Ontwikkeling nationalistische beweging, tweede stuk, Kwantes, no.110, niet gedateerd, 709.*
70. *Handelingen Volksraad 1928-1929, 1 nov. 1928, H.1480-1481, Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no. 35, 27 dec. 1928, 166, noot 4.*
71. *Volksraad, 1928-1929, 9 nov.1928, H.1698 en 12 nov.1928, H.1727.*
72. *Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no.84, 14 maart 1930, 337. Hillen was van 1929-1931 lid van de Raad van Nederlands-Indië.*
73. *Salim, Vijftien jaar Boven-Digoel, 253.*
74. *Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no.102, 22 juli 1930, 459.*
75. *Volksraad, 1930, Ond. 1, Alg.Ged.stuk 4A, Digoelrapport,5.*
76. *Idem, 33.*
77. *Idem, 28.*
78. *Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no.112, 10 oct.1930, 501.*
79. *Idem, no.113, 13 oct. 1930, 504, 505 en no.131, 26 juni 1931, 565.*
80. *Idem, no. 114, 15 oct. 1930, 505.*
81. *Idem, no. 114, 15 oct. 1930, 505.*
82. *Idem, no. 114, 15 oct. 1930, 506, noot 6. Telegram van 17 dec.1930. Onderstreping heb ik aangebracht.*
83. *Idem, no. 102, 22 juli 1930, 470, noot 22.*
84. *Volksraad, 1930-1931, Ond.88, Alg.Ged. stuk 4, memorie van antwoord ontv. in de VR 24 jan. 1931, 4.*
85. *Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no.114, 15 oct.1930, 505, 506.*
86. *Volksraad, 1931-1932, Alg.Ged. stuk 4, memorie van antwoord, ontvangen in de VR op 3 juli 1931, 7.*
87. *Ontwikkeling nationalistische beweging, derde stuk, Kwantes, no.112, 10 oct.1930, 501, noot 8. Telegram van 30 jan.1932, no.25a.*
88. *Volksraad, 1935-1936, 19 aug. 1935, H 1029.*
89. *Volksraad, 1931-1932, 9 juli 1931, H.90 en 503 en 6 febr. 1932, H.1973 en Sjamsir, Overpeinzingen, 52, 54 en Volksraad, 1935-1936, 10 juli 1935, H.71 en 12 juli 1935, H.172.*
90. *Volksraad, 1937-1938, 24 aug.1937, H.1129.*
91. *Volksraad, 1935-1936, 21 aug. 1935, H.1080.*
92. *Idem, H.1081.*
93. *Idem, H.1080.*
94. *Volksraad, 1940-1941, Ond.1, Alg.Ged.Stuk 3, blz. 21, 1941-1942, Ond. 1, Alg.Ged.Stuk 4 en 5, juni en juli 1941.*
95. *Handelingen van de Staten-Generaal, 1926-1927,11,17 dec.1926,blz.1256.*
96. *Idem, 15 febr.1927,blz.1397.*
97. *Idem, 22 dec.1926,blz.1321.*
98. *Idem, blz.1321.*
99. *Nieuwe Rotterdamsche Courant, 27 maart 1927.*
100. *Handelingen Staten-Generaal, 1926-1927,11,30 maart 1927, blz.1903.*
101. *Idem, blz. 1900-1901-1902.*
102. *Idem, 1927-1928,11,interpellatie L.L.H.de Visser, 25 oct.1927, 132 t/m 138.*
103. *Idem, 1926-1927,11,30 maart 1927, blz.1900-1902 en 1927-1928,11, interpellatie De Visser, 25 oct.1927, 132 t/m 138.*
104. *Idem, 1927-1928,11, interpellatie De Visser, 25 oct.1927,blz.153, Mr. H.Bijleveld (AR) e.a.*
105. *Idem, 1926-1927,11,21 en 22 dec.1926,blz.1273 en1332 en 1927-1928,11, 25 oct.1927,blz. 146-149.*

106. *Idem*, 1928-1929,11, 19 dec.1928, blz.1190.
107. *Idem*, 1928-1929,11, 20 dec.1928, blz.1247.
108. *Idem*, 1928-1929,11, 18 april 1929, blz.649, 650.
109. *Idem*, 1930-1931,11, 20 febr.1931, blz.1775.
110. *Idem*, 1931-1932,11, 4 maart 1932, blz.1750.
111. *Idem*, 1932-1933,11, 22 febr.1933,blz.1761 en 28 febr.1933, blz.1801-1803 en 1812-1813.
112. 1934-1935,11, aanhangsel 39, 23 en 28 nov.1934, 1934-1935,11, B.4, no.59 en 60, blz.165, 166 en 187, resp. Voorlopig Verslag en Memorie van Antwoord januari en februari 1935.
113. *Ontwikkeling nationalistische beweging, vierde stuk*, Kwantes, no.82, 17 juni 1937, blz. 433-441.
114. *Idem*, no.83, 13 juli 1937, blz. 442-443.
115. *Idem*, no. 90, 28 sept.1937,blz. 465-466. Ook het departement in Den Haag was de mening toegedaan dat de exorbitante rechten geen politieke kwestie moesten worden, want in de kantlijn van de brief waarin de g.g. minister Welter van zijn zienswijze op de hoogte stelde, was de volgende kanttekening geplaatst: "m.i. zou van zoo'n debat niets dan misère te verwachten zijn". Welter plaatste bij deze opmerking zijn "Acc.". (*Ontwikkeling nationalistische beweging, vierde stuk*, Kwantes, no.84, 26 juli 1937, blz. 444-445).
116. *Handelingen Staten-Generaal, 1937-1938*,1,29 mei 1938, blz.727.
117. *Ontwikkeling nationalistische beweging, vierde stuk*, Kwantes, no.91,8 okt.1937,blz.467-468 en no.93,23 dec.1937, blz.474-475.
118. *Idem*, no.92, 15 okt.1937, blz. 468-473.
119. *Handelingen Staten-Generaal, 1937-1938*,11, 1 maart 1938,blz.1258 en 1938-1939,11, 22 febr.1939, blz. 1506.
120. *Idem*, 1938-1939,11,B.4,no.69, Memorie van Antwoord,7, febr.1939.
121. *Idem*, 1937-1938,1, 28 mei 1938, blz.727.
122. *Idem*, 1937-1938,11, 1 maart 1938, blz. 1258.
123. *Ontwikkeling nationalistische beweging, vierde stuk*, Kwantes, no.164, 6 mei 1940, blz.744.
124. *Algemeen Rijks Archief (ARA)*, persoonlijk archief CH.O.van der Plas, (geheim) map B 8, no.17.
125. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 352,354.
126. *ARA*, Van der Plas, map B 8, no.13, Van der Plas aan Van Mook, 24 sept.1943.
127. *Idem*, map B4-d, Van der Plas aan Van Mook, 6 april 1945, no. GK 6/59.
128. *Idem*, map B 8, no.17.
129. *Idem*, map B 4,3, Memo Van der Plas aan leden van de Raad van Departementshoofden, 12 jan.1945.
130. Salim, *Vijftien jaar Boven-Digoel*, 364 en 365 en Mochtar Lubus, *Kampdagboek (Alphen a/d Rijn 1979)*, 49. Met dank aan Rudy Kousbroek, die mij op dit laatste boek attent maakte.

Het aantal geïnterneerden in Tanah Merah en Tanah Tinggi in de jaren die niet in de Indische Verslagen zijn opgenomen.

Sterfte-cijfer Tanah Merah en Tanah Tinggi

De cijfers voor de jaren 1931 t/m 1938 zijn terug te vinden in de Indische Verslagen. Moeilijker is het voor de jaren 1927 t/m 1930 en voor de jaren 1939 t/m 1943. Vooral de eerste jaren zijn interessant in verband met de vermeende hoge sterfte-cijfers en de slechte gezondheidstoestand. De cijfers die ik heb kunnen vinden zijn moeilijk in een overzicht te verwerken, maar wel interessant genoeg om hier vermeld te worden.

Tussen 1 maart 1927 en 1 maart 1929 stierven, volgens de "Mededeelingen der regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang" van mei 1929: 12 mannen, 3 vrouwen, 32 kinderen = 47 mensen in totaal.

In de "Handelingen van de Staten-Generaal" van mei 1931 vond ik een sterfte-cijfer van 129: 46 mannen, 75 vrouwen en kinderen en 8 vluchtelingen. Niet duidelijk is of de eerder genoemde 47 in het cijfer van 129 zijn verwerkt. Het Indisch Verslag geeft voor 1931 een sterfte-cijfer van 16. Zijn deze overledenen verwerkt in de 129 van 7 mei 1931 of niet? In ieder geval zijn de sterfte-cijfers tot en met 1930 geflatteerd omdat zij exclusief Tanah Tinggi zijn, dat sinds 1928 bestond. Juist daar was de situatie slecht. In de handelingen van de Volksraad van 9 augustus 1936 vond ik 10 sterftegevallen in Tanah Tinggi over de jaren 1929 tot en met 9 augustus 1936:

1929: 1 zwartwaterkoorts
 1930: 2 idem en 1 amoëbe dysenterie
 1931: 1 tuberculose en 1 gedood door Papoea's
 1932: 1 hartverlamming en 2 tuberculose
 1933: --
 1943: 1 vermoord door mede-geïnterneerde
 tot 9 augustus 1936 ---

Het aantal geïnterneerden en hun gezinsleden in Tanah Merah (voor zover de gegevens niet in de Indische Verslagen staan)

1 februari 1927		1 februari 1928	
535	M.geïnterneerden	M.	652
13	V.	V.	14
2	M.echtgenoten	M.	8
236	V.	V.	231
194	kinderen		234
432	TOTAAL		473
1 februari 1929		1 april 1929	
1124	M.geïnterneerden		1207
450	V.echtgenoten		561
527	kinderen		527
2101	TOTAAL		2245

Vergelijkbare gegevens over het jaar 1930 heb ik niet gevonden, behalve in het rapport Hillen, waarin gesproken wordt over 1157 geïnterneerden. Gepubliceerde cijfers over de jaren 1939 tot en met 1943 zijn ook niet gemakkelijk te vinden. Volgens de handelingen van de Volksraad waren er eind 1940 nog 363 geïnterneerden in Boven-Digoel.

Het aantal geïnterneerden en hun gezinsleden in Tanah Tinggi

Statistieken over de jaren 1928, 1929 en 1930 ontbreken, maar vast staat

dat in 1930 het kamp werd bewoond door 75 geïnterneerden en 45 gezins-ledeg. Totaal 115 mensen. Deze gegevens komen uit het rapport Hillen uit 1930⁸. Voordien waren er zelfs 125 geïnterneerden. Na 1938 zijn geen cijfers gepubliceerd.

1. *Overzicht van den inwendigen politieke toestand*, mei 1939, 3.
2. *Staten-Generaal, 1930-1931, I, memorie van antwoord van minister van koloniën De Graaff*, 7 mei 1931.
3. *Volksraad, 1936-1937*, 9 augustus 1936, H, 1105.
4. *Overzicht van den inwendigen politieken toestand*, mei 1928, 12.
In het overzicht wordt 382 in plaats van 432 als totaal per 1 februari genoemd. Berust waarschijnlijk op een optelfout.
5. *Idem*, mei 1929, 1.
6. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, derde stuk, no. 102, rapport Hillen, 22 juli 1930, 459.
7. *Volksraad, 1940-1941*, 27 november 1940, H.1238.
8. *Ontwikkeling nationalistische beweging*, derde stuk, no.102, rapport Hillen, 22 juli 1930, 467.
9. *Salim, Vijftien jaar Boven-Digoel*, 143, *Schoonheydt, Boven-Digoel*, 221.